

Ásványi Ilona

Töprengések az egyházi könyvtárak sorsának változásáról

Az Egyházi Könyvtárak Egyesülete,¹ amely az egyházi könyvtárak érdekképviseleti szervezete, 2009-ben ünnepelte 15. születésnapját. Az évforduló kapcsán az egyesület történetét feldolgozva² érintőlegesen szóltunk azokról a változásokról, amelyek a rendszerváltozást követő két évtizedben részben történtek, részben – szinte szükségszerűen – bekövetkeztek az egyházi könyvtárakban.

Bár még napjainkban is gyakorta tapasztaljuk, hogy az egyházi könyvtárakat a potenciális könyvtárhasználók, a politikai döntéshozók, „a szakma” (könyvtáros kollégák) egy része is egyféle „misztikus–mitikus tisztelettel” vagy „az ismeretlen kapcsolatos bizalmatlansággal” veszik körül, sokuk számára az egyházi gyűjtemények már nem „tabuk.” Ismerik jellemzőiket, vagyis, hogy a legrégebbi gyűjtemények, hogy sajátosan együttműködik bennük a könyvtár, múzeum, levéltár, vagy a három intézményből kettő, és hogy a nagy országos könyvtárak mellett a nemzeti kulturális vagyon jelentős részét őrzik. Tudjuk azt is, hogy az egyházi könyvtárak az egyik legősibb könyvtár csoportot alkotják, hiszen – ezerszer leírtuk, elmondtuk már –, hogy könyvtára vagy egy világi vagy egyházi méltóságnak, illetve közösségnek volt. Ismeretes az egyházi könyvtárak XX. századi, a rendszerváltozást megelőző sorsa is,³ amelynek következtében ez a könyvtártípus kiesett, vagy inkább kimaradt a hazai könyvtári hálózathoz. (A könyvtári hálózat gerincét a megyei könyvtárak alkotják, ezektől följebb vannak a „könyvtári hierarchiában” a nagy országos könyvtárak, környékükön a felsőoktatási könyvtárak és alattuk – a könyvtárhasználók számától és földrajzi szempontok alapján – a városi és egyéb települési könyvtárak.) Nagyjából az egyházi könyvtárak megsemmisülésével, illetve raktárrá válásával egy időben, az 1950-es évek elején jöttek létre a megyei könyvtárak, és alakult ki a hálózat; az egyházi könyvtárak pedig ekkor vagy megsemmisültek vagy bezárkóztak, de kimaradtak, kiszorultak a rendszerből. Napjainkra elmondhatjuk már, hogy az egyházi könyvtárak közül többen vagy **„visszaverekedték magukat” a könyvtári rendszerbe, vagy** – néhány évtizede alakulva – **helyet kértek a hálózatban**, bár a mai napig külön(ös) csoportot is alkotnak abban.

Mára ugyan sok minden ismeretes szakmai és nem szakmai körökben is az egyházi könyvtárakról, mégis úgy gondoljuk, hogy nem haszontalan megosztanunk a címben megjelölt töprengéseinket az egyházi könyvtárak sorsa változásának okairól, irányáról, jellemzőiről, meghatározó tényezőiről, háttéréről.

Az egyházi könyvtárak sorsának alakulásában a rendszerváltozás után különböző **politikai, gazdasági, szakmai, szakmapolitikai, jogszabályi, technikai változások** játszottak szerepet. Újraéledésük részben „alulról jövő kezdeményezés”, részben kívülről jövő **szakmai ösztönzés és az „informatikai-technikai forradalom”** hatására következett be, amelyben fontos szerepet játszott a „személyi tényező”.

Politikai, gazdasági, jogszabályi változások

1989 után Magyarországon megváltozott az egyházi könyvtárakat fenntartó egyházak helye, szerepe. Az egyház „eredeti” feladata, küldetése elsőként az evangelizáció, pasztoráció, aztán a szociális munka, és csak ez után jön a kulturális tevékenység, amelynek nagyobb részét alkotja az oktatás és kisebb részét az egyéb kulturális feladatok ellátása (levéltárak, könyvtárak, múzeumok fenntartása, egyházi könyvkiadás, sajtó stb.). 1948 után ezekből a feladatokból az evangelizáció–pasztoráció maradt, az is korlátok közé és valóságos falak (templom, néhány iskola falai) közé szorítva.

A rendszerváltozás után, 1990-ben fogalmazódott meg a vallásszabadsággal kapcsolatos törvény,⁴ amely lehetővé tette az egyházak számára a művelődés területén a nyilvános működést. Az újraéledt egyházak számára azonban természetesen nem a kultúra művelése volt a legfontosabb, ahol elsőként aktivizálták volna magukat, ahogy az ország, a társadalom számára sem ez a terület volt a legfontosabb. Éveknek kellett eltelnie, mire először az egyházi oktatás, majd az egyéb egyházi kulturális tevékenység újra elkezdődött vagy újjáéledt.

1997-ben jött létre, 1998-ban lépett hatályba és 1999-ben emelkedett törvényerőre az ún. Vatikáni megállapodás⁵. A dokumentum 4. cikke rendelkezik arról, hogy a magyar állam részt vállal a vallási kulturális örökség emlékeinek és az egyházi szervek és intézmények tulajdonában lévő műemlékek és művészi alkotások felújításában, megőrzésében, gyarapításában és közhasználatának biztosításában. Anyagilag támogatja az egyház szervezetei és intézményei tulajdonában lévő levéltárak és könyvtárak működését – az államiakhoz hasonló mértékben. A rendelkezés „szépséghibája”, hogy az állami támogatás mértékének megállapításánál az ellátandó feladatok mellett a mindenkori államháztartási, költségvetési lehetőségeket, valamint az 1997. évi támogatás összegét veszi alapul. Továbbá, hogy az állami intézményekkel csak hasonló, de nem azonos mértékű támogatást biztosít.⁶ A megállapodásnak az az előírása vagy ígérete, hogy az állam részt vállal a vallási kulturális örökség nemcsak megőrzésében, hanem közhasználatának biztosításában is, kijelölt egy irányt, megfogalmazott egy olyan feladatot, amely napjainkig és egyre jobban meghatározza az egyházi könyvtárak működését.

A szakmai, szakmapolitikai és technikai háttér megváltozása

Az 1990-es évek nemcsak az egyházi könyvtárak számára hozták el a váltás és *változás lehetőségét és szükségességét*, hanem – bár más okok miatt és más feltételrendszerrel – minden hazai könyvtár számára. Az információrobbanás, a roha-

mos technikai fejlődés, a külföldi könyvtári trendek sürgetővé tették az egész magyar könyvtárügy megújulását. A hazai könyvtári rendszer addig egy nyugat-európai, főként skandináv mintákat követő, jó hálózati együttműködésen alapuló rendszer volt, ha voltak is hibái.⁷ Az 1990-es évek elején – sőt már az 1980-as évek végén – azonban Európában új könyvtári „irányzatok” mutatkoztak.⁸ Ezek hatására a változás clengedhetetlenül szükségessé vált. A legfontosabb feladatok a következők voltak: Az országosan hiányzó információs és kommunikációs technológia (IKT) megteremtése és beépítése a könyvtári köztudatba. A számítógépes feldolgozás gyorsítása és egyenlenségeinek javítása, a lemaradások megszüntetése a számítógépes hálózati együttműködésben és az országos szolgáltatásokban. Új, korszerű összetételű és nagyságú könyvtári dokumentumállomány kialakítása, az országos dokumentum-ellátási rendszer (ODR) megszervezése. Korszerű könyvtári szolgáltatások bevezetése – tartalomszolgáltatás, új jogi szabályozás (kerettörvény és egyéb jogszabályok) megalkotása. Az új gazdasági és politikai környezet számbavétele, a megváltozott gazdasági helyzetben újfajta finanszírozás megteremtése. A könyvtáros-képzés megújítása, a továbbképzés megszervezése, az európai együttműködés alapjainak megteremtése.⁹

Amikor az összes magyar könyvtár nagy változás előtt állt – szükségszerűen, az egyházi könyvtárak számára is eljött a megújulás ideje, legalábbis ennek lehetősége. Míg azonban az előző évtizedekben is élő és fejlődő „világi” könyvtáraknak *tovább* kellett fejlődni, az *egyháziaknak* először *be kellett hozniuk lemaradásukat*, majd vagy közben meg kellett kísérelniük a *felzárkózást* a nagy lépéselőnyben lévő világi könyvtárakhoz.

Először a könyvtáros *szakmán belül* merült fel az egyházi könyvtárak sajátos helyzete, ügye, amikor is megfogalmazódott a Magyar Könyvtárosok Egyesületén (MKE) belüli önálló egyházi könyvtári–könyvtárosi szekció létrehozásának gondolata. Az önálló egyesületet kezdeményező kolléga Szelestei Nagy László volt, aki az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként mint az egyházi könyvtárak felelőse dolgozott. Jól ismerve ezt könyvtártípust, ő ösztönözte a magyarországi egyházi–felekezeti könyvtárak vezetőit – személyes ismeretségek alapján, hogy hozzanak létre egy, az MKE-n *kívüli* szövetséget. Az akkori magyarországi egyházi-felekezeti könyvtárak vezetői fogadókészek voltak arra, hogy alapítsanak egy önálló szakmai szervezetet a már meglévő mellett. Ez lett az 1994-ben létrejött *Egyházi Könyvtárak Egyesülése*, amelynek első elnöke Bánhegyi Miksa, első titkára Szelestei Nagy László lett. Az egyesület elmúlt másfél évtizedében meghatározó vezetők voltak még Ásványi Ilona titkár, majd elnök, Gáborjáni Szabó Bontond elnök, Török Beáta titkár.

Ez az egyesület, amely *más szakmai szervezetekkel együttműködésre készen, de önállóan* állt fel, az *egyes egyházaktól–felekezetektől is függetlenül* kezdte el öszszefogni és képviselni az egyházi könyvtárak ügyeit, feladatait a döntéshozó állami és egyházi fenntartók előtt, gyakran ellenében is. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése a régióban (a volt szocialista utódállamokban) egyedülálló szerveződés. Az ismert nyugati szervezetek¹⁰ pedig nem minden felekezetet befogadóan ökümenikusak, jóllehet „nemzetköziek.” Az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének határon túli magyar könyvtárak is tagjai.

A könyvtáros szakma számára fontos lépés volt, az egyházi könyvtárak számára pedig státusuk tisztázását és mintegy „szakmai” megerősítését jelentette, hogy

1997-ben megszületett a *Kulturális törvény*,¹¹ amely minden magyarországi könyvtárra hatályos, így az egyházi könyvtárakra is érvényes. Az egyházi könyvtárak számára nagy jelentőségű volt a törvényben megfogalmazott nyilvánosság fogalma, annak minden előnyével és hátrányával. Mint ismeretes, a jogszabály a korábbi tipizálás helyett *nyilvános és nem nyilvános könyvtárról* beszél, a „házi-szakmai nómenklatúrába” szorult vissza az iskolai, szak-, települési (régén közművelődési)... *egyházi* könyvtár elnevezés.

Ha egyházi gyűjteményről beszélünk, az egyházi–felekezeti könyvtár elnevezéssel általában lényegének megfelelően jól körülhatároljuk azt. Ám meg kell jegyeznünk, hogy az egyházi könyvtárak is sokfélék. Vannak, amelyek műemlék-könyvtárként, muzeális könyvtárként is megnevezhetők, másokat – pl. a csak legfeljebb két évtizede létrejött egyházi-felsőoktatási könyvtárak, vagy az újonnan (kb. 1993-ban) létrejött egyházmegyei könyvtárak – nem nevezhetünk muzeálisnak. Ha mélyebbre nézünk, a kép még tarkább. Az egyházinak mondott könyvtárak milyenségét-különbözőségét és elnevezését is meghatározza a felekezeti hovatartozás, az adott egyház szervezeti hierarchiája. Így beszélünk egyházmegyei könyvtárról a katolikusok és egyházkerületi vagy egyházközösségi-gyülekezeti könyvtárról a reformátusok esetében. A kisebb egyházak-felekezetek olykor csak egy-egy vagy néhány könyvtárral bírnak, a maguk nemében mégis „kvázi” országos hatókörű könyvtárnak számítanak (Evangélikus Országos Könyvtár, Országos Rabbiképző Intézet és Zsidó Egyetem Könyvtára, Magyarországi Unitárius Egyház Könyvtára). Beszélünk még szerzetesi könyvtárakról, amely könyvtárak különállóan léteznek a magyar katolikus egyházi hierarchiától. Külön csoportot alkotnak a különböző egyházi oktatási intézmények (egyetem, főiskola, középiskola) könyvtárai. E csoporton belül más egy „belső használatra” mindig is működött teológiai, szemináriumi könyvtár, és más egy, a rendszerváltozás után létesült felekezeti egyetem vagy főiskola könyvtára, vagy egy középiskolai könyvtár.

Hogy jó volt-e a hivatalos szóhasználatból törölni a fenti elnevezéseket és egy könyvtár „definiálására” elég-e a nyilvános vagy nem nyilvános megjelölés, nem tisztünk eldönteni. Arról azonban szólhatunk, hogy ez az új „besorolás”, elnevezés járt-e és milyen előnyökkel vagy hátrányokkal az egyházi könyvtárak számára.

Az 1997-ben létrejött kulturális törvény előírta, hogy a *nyilvános könyvtárakról* az illetékes minisztérium *jegyzéket* vezessen. A jegyzék vezetéséről szóló kormányrendelet 1999-ben jelent meg.¹² Az egyházi könyvtárak számára ez a kulturális törvényben megfogalmazott új tipizálás és a *nyilvános státus lehetősége* különböző szakmai, státusbeli előnyöket, és az alapvető pénzügyi forrásokon túli támogatások lehetőségét jelentette, elősegítette, hogy e könyvtárak bekerülhettek az élő könyvtári rendszerbe. Igaz, ez nem volt egyszerű. Mint tudjuk, a nyilvános státusnak vannak bizonyos feltételei, amelyeknek a kérelmező könyvtárnak meg kell felelnie. A jegyzékre felkerülés az egyházi könyvtárak számára nem volt automatikus. Míg a kis „D típusú” községi könyvtárak – lévén települési, a régi besorolás szerint közművelődési könyvtárak – a kulturális törvény erejénél fogva automatikusan felkerültek a jegyzékre, azaz megkapták a nyilvános státust, addig az egyházi könyvtáraknak „több kört kellett futniuk” ezért. Az „első kör” az volt, hogy kérvényezni kellett. A kérvényhez pedig csatolni kellett az alapító okiratot. Ilyen dokumentumot sok könyvtár nem tudott felmutatni. (Például a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárnak sincs alapító okirata, ha csak az 1001-ben kelt Pannonhalmi Alapító-

levelet nem tekintjük annak.) Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése koordinálta azokat az egyeztetéseket, véleménycseréket, tárgyalásokat a minisztériummal, amelyeknek következtében megszületett a megállapodás: az egyházi könyvtáraknak az alapító okirat helyett a fenntartó egyházi intézmény cégbíróági bejegyzéséről szóló igazolást kell, illetve lehet a kérelemhez mellékelni. Később a pályázatoknál is ezt a gyakorlatot követték az egyházi könyvtárak, mentesültek az alapító okirat bemutatásának kötelezettsége alól. Ennek ellenére – talán e nehézségek miatt vagy mert az amúgy nem nehéz egyéb feltételeket sem tudták biztosítani – sok egyházi könyvtár nem kérte, nem vállalta a nyilvános státust. Voltak olyanok is, amelyek eleve elzárkóztak tőle. (Meg kell jegyeznünk – személyes tapasztalat alapján –, hogy a nem egyházi, ám muzeális anyagot őrző könyvtárak, „országos-szaktekin-télyű” könyvtárosai között is volt olyan, aki felháborodva úgy értelmezte a nyilvánosságot, hogy akkor majd muzeális anyagot – kódexet, ősnymtatványt – is oda kell adni a könyvtárba betévedt vagy tudatosan betérő „hétköznapi”, azaz nem tudományos kutató könyvtárhasználónak.)

A kezdeti nehézségek ellenére a több mint 70 hazai egyházi–felekezeti könyvtár közül napjainkban 30 nyilvános. A kulturális törvény és a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről szóló miniszteri rendelet megjelenése után a nyilvános státus vállalása és elnyerése nagymértékben elősegítette az egyházi könyvtárak új életre ébredését.

A nyilvános státus azonban együtt jár bizonyos, az egyházi könyvtáraktól idegen „közszolgálatissággal” is. Az egyházi könyvtárak *fejlődésében és fejlesztésében* ugyanis a „*minta*” a *települési könyvtár lett*. Visszatekintve az elmúlt két évtizedre azt mondhatjuk, hogy ennek a szemléletnek előnye és hátránya is érezhető. Előnye, hogy mert települési könyvtár több van, mint más egyéb könyvtártípus, így a települési könyvtár működése és működtetése „begyakorlottabb” más könyvtárcsoporténál. Hátránya viszont, hogy az egyházi könyvtárak állománya, könyvtárhasználói köre inkább a szakkönyvtárra (teológiai szakkönyvtár) mint könyvtárcsoportra hasonlít, de települési könyvtárként kényszerül szolgáltatni azt. Ahhoz, hogy ezek a könyvtárak újra életre keljenek, hogy „visszaverekedjék” magukat az országos könyvtári hálózatba, az elmúlt két évtizedben meg kellett teremteniük „*közszolgálatosságukat*”, és *közgyűjteményi jellegüket kellett bizonyítaniuk*, azt, hogy *közművelődési feladatokat* is ellátó könyvtárak.

Az egyházi könyvtárakban 2006-ban elindult szakfelügyeleti vizsgálatok is általában „a” könyvtárra mint intézményre vonatkozó jellemzőket vizsgálták, a közfeladatosság, a *közművelődés*, a *közgyűjteményi* jelleg szempontjából. Az egyházi könyvtárak szakfelügyeleti alapvizsgálatain ugyanazokat a kérdőíveket használták a szakfelügyelők, mint a települési könyvtárak esetében. A szakfelügyeleti munka kezdetén, 2006-ban lényeges szempont volt, hogy az egyházi könyvtárak vizsgálatakor kapott eredmények összehasonlíthatók legyenek más könyvtártípusok mutatóival. Ez éppen azért fontos, hogy ezek a sok esetben inkább múzeumra vagy levéltárra (archívumra) emlékeztető intézmények igazolni tudják „könyvtár voltukat”, más könyvtárral való azonosságukat, vagy legalábbis hasonlóságukat, így beilleszkedhessenek magyar könyvtári rendszerbe.

Persze a közfeladatosság, a közgyűjteményi jelleg a különböző könyvtárcsoportoknál különféle módon valósulnak meg, tehát az egyházi könyvtárak csoportja esetében is sajátos módon. A sajátosságok a gyűjteményi jellemzőkben, a szolgál-

tatásokban, a nyitva tartási adatokban, az olvasóforgalommal kapcsolatos mutatókban, a személyi feltételekben, a számítástechnikai fejlettségben stb. mutatkoznak meg.

Múzeum? Könyvtár?

Muzeális gyűjteménnyel és teremkönyvtárral bíró szakkönyvtár

Mind a mai napig lényeges kérdés egy-egy egyházi könyvtár esetében, hogy az adott intézmény *múzeum vagy könyvtár*? Az egyházi könyvtárak jelentős része – nem csak a muzeális teremkönyvtárral bírók – inkább múzeumnak, legalábbis ritkán használt könyvgyűjteménynek, könyv vagy egyéb típusú dokumentumokat őrző archívumnak tűnik, semmint könyvtárnak.

Az egyházi könyvtárak erősen körülhatárolt gyűjtőkörrel bírnak, alig, vagy egyáltalán nem gyarapítják állományukat. A gyűjtemény zöme régi könyv, a teremkönyvtár múzeum jellegű, a könyvtárhasználók száma alacsony, az „olvasótermi férőhelyek” száma legfeljebb egy-kettő, és nem ritka, hogy egyetlen főállású könyvtáros és néhány segítő végzi a könyvtárosi munkát. Az intézményt mégis bátran nevezhetjük könyvtárnak és nem múzeumnak, mert ha kisebb számadatokkal, mutatókkal is, de megfelel annak az intézménynek, amelyet könyvtárnak nevezünk.

Ha az egyéb könyvtártípusuk között keresünk hasonlókat, akkor az egyházi könyvtárak leginkább a *szakkönyvtárakra emlékeztetnek* bennünket, esetleg bizonyos állományrészei a megyei könyvtárak helyismereti gyűjteményére. Az a kb. tíz egyházi könyvtár, amely a rendszerváltozás előtt is működött, lehetőségeinek megfelelően gyarapította is állományát, és ha akadt elszánt érdeklődő, aki teológia vagy egyházi témákat kutatott, azokat a kutatókat fogadta is; korlátozottan nyilvános tudományos szakkönyvtárként „definiálta” magát. A rendszerváltozás utáni újjáéledési-újjáélesztési harcok során az egyházi könyvtárak létjogosultságáért folytatott küzdelemben gyakran hivatkoztak arra, hogy bizonyos információk, bizonyos szakterületekről (a modern dokumentumok esetében teológia, a muzeális dokumentumok közül a könyv-, sajtó-, művelődéstörténeti stb. anyag) csak az egyházi-félekezeti könyvtárakban található meg. Ha pedig ezek a könyvtárak vállalják a nyilvánosságot, vagyis, hogy pl. a muzeális anyag szellemi, vagyoni-, fizikai védelmének biztosítása mellett a védett dokumentumokat a kutatók, vagy kiállítás, digitalizálás formájában a nagyközönség számára is elérhetővé, illetve az oktatás szolgálatába állítják, akkor közfeladatokat látnak el. Ha közfeladatokat látnak el, akkor jogosultak arra is, hogy más könyvtártípusokhoz hasonlóan az állam segítsen e feladatok ellátásának biztosításában.

Új lehetőségek: a pályázati támogatások

Az egyházi könyvtárak számára fejlődési és fejlesztési lehetőséget jelentett, hogy az alapfinanszírozáson túl az 1990-es évek második felétől megnyíltak a különböző *pályázati lehetőségek*. A nyilvánosság vállalásának következményeként, kifejezetten az egyházi könyvtárak vagy más könyvtártípusok mellett az egyházi

könyvtárak számára is jelentek meg pályázati kiírások. A egyházi könyvtárak pályázati támogatást kezdetben jobbra állományvédelemre, ezen belül restaurálásra nyerhettek. Később egyéb témájú pályázatokon is indulhattak, pl. korszerű könyvtári környezet megteremtésére, telematikai fejlesztésekre stb., vagyis korszerű közkönyvtári szolgáltatások biztosítására, minél több társadalmi csoportot érintő közfeladatok vállalására. Különösen vonatkozik ez az európai uniós pályázatokra, amelyek az intézményes és nem intézményes oktatás „alá rendelik” a könyvtárakat (iskolai oktatás, felnőttképzés, élethosszig tartó tanulás). Az egyes könyvtárak pályáztatásán túl az Egyházi Könyvtárak Egyesülete tevékenységének köszönhetően 2003 és 2007 között az egyházi könyvtárak együtt – mint csoport – is többször kapott pályázatként bonyolódó, de nem mindig nyíltan kiírt, kvázi meghívásos pályázati támogatást különböző célokra.¹³ Ezek a pályázati lehetőségek jelentősek voltak; mind a mai napig vannak olyan könyvtártípusok, amelyek számára alig adódik pályázati támogatás. Ám meg kell jegyeznünk, hogy az egyházi könyvtárak számára kiírt pályázatoknál (pályázati témáknál) bizonyos „fáziskészség” volt tapasztalható a települési könyvtárakkal szemben. Az egykori közművelődési könyvtárak már régen integrált rendszerek bevezetésére, különböző PR-feladatokra, a telematikai fejlesztés „második lépcsőjére” pályázhattak, amikor az egyházi könyvtárakban még mindig a retrospektív katalóguskonverzióra kellett volna támogatás, vagy egyszerűen számítógépekre. A legtöbb pályázat – kezdettől fogva – restaurálásra szólt. Ez fontos és jó volt, de mégis ezeknek a gyűjteményeknek egyféle „beskatulyázását” jelentette, mintha ezekben a könyvtárakban csak az amúgy vitathatatlan értékek megőrzése lenne a feladat, ezek „szolgáltatása” azonban nem lenne fontos. Más fórumok viszont elvárták az egyházi könyvtáraktól, hogy közfeladatokat lássanak el, amelynek feltételeihez nem volt e könyvtáraknak forrása. A politikai–közigazgatási „berendezkedésnek” köszönhetően az egyházi könyvtáraknak – másféle fenntartó, szervezeti hierarchiába tartozás stb. miatt – nem volt lehetőségük arra, hogy például az érdekeltség-növelő támogatáshoz hozzájussanak. Más formában, más forrásból ugyan kaptak a települési könyvtárakhoz hasonló támogatást dokumentumvásárlásra, de az nem volt olyan rendszeres és olyan arányú, mint az érdekeltség-növelő dokumentumvásárlási kedvezmény.

Informatikai–számítástechnikai fejlődés

Óriási utat tettek meg az egyházi könyvtárak (számítás)technikai fejlődésben is a kötet- és (nem szabvány!) cédulakatalógustól a számítógépes adatbázis építéséig.¹⁴ Az egyházi könyvtárakban az 1990-es évek közepétől kezdődött el számítógépes katalogizálás. A legtöbb könyvtár a DOS-alapú Orbis programmal kezdte el a feldolgozást, de másokat is használtak, az ezredforduló körül az egyházi könyvtárakban a következő szoftvereket az Orbison kívül: TINLIB, Corvina, Szirén, Aleph.¹⁵ Érdeemes megjegyeznünk, hogy ugyanekkor a települési könyvtárakban is igen sokféle programmal dolgoztak, szinte áttekinthetetlen volt a kép. Az egyházi könyvtárak munkatársai azért is hezitáltak sokáig a számítógépes katalogizálás bevezetésén, mert a muzeális anyag katalogizálása különleges feladatot jelent; egy-egy ősnymtatvány vagy antikva azonosításához a leírásban nemcsak a modern könyvnél megszokott adatok szükségesek. 2000-ben rendezte meg az

OSZK a muzeális könyvtárlományt őrző gyűjtemények első találkozáját.¹⁶ A konferencia egyik „tapasztalata” az volt, hogy ebben az időben a „világi” könyvtárak is tanácsstalanok voltak még, nem, vagy legalábbis nehezen tudták eldönteni, hogy milyen szoftvert válasszanak. A másik „tanulság” az az egyáltalán nem megnyugtató tény, hogy ha néhány ezres, esetleg tízezres muzeális állománnyal bíró könyvtárak is küszködnek ezzel a problémával, akkor mit is tegyenek és (mi is várható el?) azoktól az egyházi könyvtáraktól, amelyek gyűjteménye zömében muzeális dokumentum.

2000-ben indult el a Theca¹⁷ internetes keresőfelület az Orbisban feldolgozott könyvtári adatokhoz, néhány egyházi könyvtár állományának egy része ezzel kereshetővé vált az interneten. Ekkorra már minden egyházi könyvtár számítógépes katalógust épített. Néhány év múlva a könyvtárak egy része szoftvert váltott; a TINLIB-esek HUNTEKA-ra, az Orbisok egy része Corvinára, a Szirént használók Sziklára; és voltak, akik maradtak a régi programnál. Az elmúlt néhány évben a „Theca-megoldás” lassan-lassan elavulttá vált. Napjainkban a magyarországi egyházi–felekezeti könyvtárak fele integrált rendszert használ. Hamarosan kilép a nyilvánosságra az UNITAS,¹⁸ az egyházi könyvtárak közös katalógusa.

A fenti tények, nehézségek, de azért sikerek mellett az is igaz persze, hogy az egyházi könyvtárak csak lassan ébredtek, nehezen mozdultak, így lemaradásuknak maguk is okai voltak.

A személyi tényező

Minden változásban, eredményességben vagy eredménytelenségben fontos a *személyi tényező*, az, hogy az adott terület milyen – ma így mondjuk – humán erőforrással rendelkezik. Vagyis igazában a könyvtároson múlik, hogy egy-egy könyvtár milyen és hogyan működik. A könyvtáros kollégák tudják azt is, hogy sok-sok olyan feladattal találkoznak munkájuk során, amelynek elvégzése nem elsődlegesen pénzkérdés.

Ami a *személyi feltételeket* illeti: a rendszerváltozás előtti helyzethez képest változás, hogy a könyvtárosok már nem lelkészek, szerzetesek, papok, hanem könyvtári képesítéssel bíró civilek, akik viszont általános szakmai, inkább települési könyvtárban használható alapképzést kaptak. Páran részt vettek a „szegedi régi könyves” (posztgraduális) képzésben, de érdemben hasznosítani az ott tanultakat csak néhányan tudták-tudják, és többségük nem egyházi könyvtárban, hanem nagyobb, muzeális anyagot őrző könyvtárban helyezkedik el.

Az egyházi könyvtárakban, napjainkban dolgozó könyvtárosok zöme az 1990-es években volt pályakezdő, és egyre több az olyan kolléga, aki csak 2000 után. Ők gyakran nem „szakszerűen” vették át a gyűjtemény gondozását, nem volt egy olyan, az adott gyűjteményt ismerő tapasztalt könyvtáros, aki érdemben átadta volna a könyvtárat, segített volna tájékozódni a helyi körülmények között. A kollégák gyakran kezdő könyvtárosként, szakirányú képzettség nélkül, vagy települési könyvtárban használható ismeretekkel dolgoznak az adott intézményben, illetve vezetnek azokat.

Az egyházi könyvtárak, levéltárak, múzeumok „gyűjtemények” néven gyakran gazdasági, munkaügyi stb. szempontból is együtt dolgoznak. Vannak olyan könyv-

tárak, amelyeknek vezetője muzeológus vagy levéltáros, és ez az intézmény működésén is érződik. Ezek más-más szakmák, más-más intézmények, más-más gondozást, szolgáltatást „kívánó” gyűjtemények.

A teljesebb kép kialakításához fontosnak érezzük tudatosítani, hogy az egyházi könyvtárak *fenntartói* napjainkban egyházi intézmények, szervezetek, közösségek. Ez a régióban egyedülálló. A környező országokban (a volt szocialista államokban) az egykori egyházi könyvtárak állami kézben vannak, illetve maradtak az adott országok rendszerváltozása után is.

Dolgozatunk elején beszéltünk „az” egyház feladatairól, amelyek között – érthetően – nem „a kultúra” szerepel elsődlegesen. A fentieket a következőkkel egészíthetjük ki: a rendszerváltozás után az egyházaknak több „világi” területen is munkáltatóként, fenntartóként kellett fellépniük és működniük. Ez nagyon új – megkockáztathatjuk –, idegen terület és szerep volt számukra. Az „új világban” meg kellett találniuk helyüket, el kellett fogadtatniuk magukat, hogy hozzájussanak a feladataik ellátásához szükséges anyagi és egyéb támogatásokhoz. Mindezt az adott, átalakuló gazdasági, jogi, társadalmi stb. viszonyok között kellett tenniük, ami újabb kihívásokat jelentett. Évekbe telt, amíg ezt az új szerepet megtanulták.

Ami az egyházi könyvtárak ügyét illeti: e könyvtárak alapfinanszírozása két forrásból történik: az egyik az egyházi fenntartóinktól kapott, a másik az állami támogatás. Sok-sok eszmecsere, vita, egyeztetés zajlott az állami közgyűjteményi támogatással kapcsolatban. A rendszerváltozást követő években tapasztalható volt bizonyos egymásra mutogatás az egyházi és az állami fenntartók részéről; mindkét fél úgy érezte, hogy a másiknak nagyobb az anyagi kötelezettsége az egyházi könyvtárakkal szemben.

Az egyházi fenntartók erejükhöz mérten támogatják intézményeiket, azonban az egyházi könyvtárak – még a múzeumokkal és levéltárakkal együtt is – csak kis részét jelentik azoknak a szervezeteknek, intézményeknek, amelyeket az egyházaknak mint fenntartóknak kell működtetniük. A nemzeti kulturális vagyoni jelentős részét őrző és szolgáltató intézményekként e könyvtárak, levéltárak és múzeumok fenntartása nemcsak fenntartói, hanem állami feladat is.

Ugyanakkor az egyházi könyvtáraknak megvannak a maguk harcai saját fenntartóikkal az elégséges, a szükséges, illetve a kívánatos, a megfelelő fenntartói támogatással kapcsolatban...

A nehézségek és töprengésre sarkalló sajátosságok ellenére örömmel mondhatjuk, hogy **az egyházi könyvtárak nagy része napjainkra a magyar könyvtári hálózat élő tagjává vált.** A könyvtárakban szakszerűbb munka folyik. Ez a személynévezésben (tudatos gyűjtés, a gyűjtőkör körvonalazása), a korszerű feldolgozásban (1994-től számítógépes katalogizálás bevezetése, minden könyvtárban elektronikus katalógus építése, sok helyen integrált rendszer használata, a hamarosan „élesben” működő egyházi könyvtárak közös katalógusa), néhány helyen már a digitalizálásban nyilvánul meg. Ezen túl az olvasó-, kutató- és referens szolgáltatás élénkítésében, rendhagyó könyvtári órák, előadások, programok szervezésében, a kulturális turizmus lehetőségeinek kihasználásában, a gyűjtemény interneten vagy kiállítások formájában való közzétételében is megmutatkozik.

A nagyobb nyilvános egyházi könyvtárak ma is sajátos *kettősségben működnek.* Általában műemlékkönyvtárak, néhány muzeális könyvtárteremmel, ahol az állomány zöme „régii könyv” és speciális gyűjtemény, amely speciális elhelyezést

(tűz- és vagyonvédelem, megfelelő fizikai állag biztosítása), sajátos gondozást (egyedi és általános restaurálása, preventív védelme) és korszerű, számítógépes feldolgozást, feltárást, ehhez speciális kézikönyveket, és mindenekelőtt speciális szakértelmet (megfelelő képzettségű szakember alkalmazása) kíván. Ugyanakkor a könyvtárak lehetőségeik szerint a rendszerváltozás előtt is folyamatosan gyarapították állományukat külföldi és magyar teológiai szakirodalommal, és az évszázadok során kialakult gyűjtőkörüknek megfelelően egyéb témájú könyvekkel is. A műemléki jellegű, régi könyvet őrző és gondozó teendőik mellett tehát egy modern, naprakész „szakkönyvtári” gyűjtemény kialakítása, feldolgozása, korszerű, széles körű szolgáltatása egyaránt feladatuk. Ezek a könyvtárak olyan információkat nemcsak őriznek, de szolgáltatnak is, amelyeket csak itt talál meg a könyvtárhasználó. Ezzel olyan (köz)könyvtári munka ellátását is vállalják, amely történelmi hagyományaik alapján talán idegen tőlük, de amelyeket a kor, mai korunk megkíván.

JEGYZETEK

- 1 Ismertető az egyesületről és annak munkájáról: I. Ásványi Ilona: Tízéves az Egyházi Könyvtárak Egyesülése 1. = Könyvtári Levelező/lap 2004. július 5–11. p. – 1. rész, augusztus – 3–11. p. – 2. rész, szeptember 3–7. p. – 3. rész; 2. In: Egyházi Könyvtárak Egyesülése – Névtár 2004. Pannonhalma, 2004 – 3–32. p.; 3. <http://www.eke.hu/eketortenet.html>; II. Ásványi Ilona: Beszámoló az Egyházi Könyvtárak Egyesülése tevékenységéről 2004 és 2007 között. 1. = Könyvtári Levelező/lap 2007/8. 17–23. p.; 2. <http://www.eke.hu/eketortenet1.html>; III. Ásványi Ilona: Az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének 15 éve különös tekintettel a 2004 és 2009 közötti időszakra. 15 éves az Egyházi Könyvtárak Egyesülése. Pannonhalma: Egyházi Könyvtárak Egyesülése, 2009. – 54 p. (EKE-füzetek, 1.)
- 2 Ld. 1. sz. jegyzet III.
- 3 A „felszabadulás” (1945), a „fordulat éve”, illetve az iskolák államosítása (1948), a szerzetesrendek feloszlása (1950) után az egyházi könyvtárak egy része megsemmisült, mások könyvraktárrá váltak, kb. tíz „korlátozottan nyilvános tudományos szakkönyvtárként” működött. A megmaradtak számára a rendszerváltozás (1989) után még csaknem egy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy feltámadjanak tetszhalott állapotunkból.
- 4 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról.
- 5 1999. évi LXX. törvény a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentsek között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről 1997. június 20-án, Vatikánvárosban aláírt Megállapodás kihirdetéséről – „*Megállapodás, amely létrejött egyfelől a Magyar Köztársaság, másfelől az Apostoli Szentsek között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről*”.
- 6 Az egyházi közgyűjteményi támogatás összegének változása 1997 és 2010 között (év/MFt): 1997: 265,5, 1998: 300, 1999: 390, 2000: 418,4, 2001: 447,7, 2002: 479, 2003: 792,6, 2004: 792,6, 2005: 805,6, 2006: 500, 2007: 500, 2008: 325, 2009: 716, 2010: 652. Az adatokból látható, hogy támogatás összege 1997 és 2005 között növekedett, majd 2006-ban közel 40 százalékkal csökkent, 2007-ben stagnált, majd 2008-ban ismét 35 százalékkal csökkent. A 2009-ben kapott összeg, az előző évekhez képest magasabb, 716 MFt, ám még min-

dig kevesebb volt, mint a 2005-ben kapott támogatás, és az összeg 2010-ben ismét kb. 9 százalékkal csökkent.

- 7 A kor technikai színvonalának és a felhasználói igényeinek viszonylag jól megfelelő gyűjteményekkel rendelkezett, helyenként európai színvonalú szolgáltatásokkal (zenei könyvtár, vakok ellátása, irodalmi és ismeretterjesztő csetek, kiállítások szervezése). A könyvtárosi munkát sok elkötelezett, igazi hivatástudattal dolgozó könyvtáros, inkább dokumentációs szakember végezte, akiket egy adott korban, egy adott „kulturális missziós” feladatra készítettek fel. Ugyanakkor a könyvtárhasználók, könyvtárosok és leginkább a fenntartók tudatában még mindig egy XIX. századi könyvtárkép élt. A politikai és gazdasági vezetők és intézmények érdektelennek tekintették a könyvtárügyet, a megkövesedett, maradékelven alapuló finanszírozás nem tett lehetővé korszerű fejlesztéseket, a dokumentációs szakembereket már könyvtárosnak képzett, de korántsem a XX. századi könyvtár kihívásainak megfelelő szakemberek váltották fel, akiknek képzése meglehetősen egyenetlen volt.
- 8 Az információs és kommunikációs technológia térnyerése az egész könyvtári szakma megújulását követelte világszerte. A könyvtár az információs és tudásalapú társadalom alapintézményévé vált, az oktatás és tanulás központja, tudásközpont lett. A könyvtárhasználók száma megnőtt, a szolgáltatások iránti igény megváltozott. A könyvtár már nem a könyvtárosok, hanem a könyvtárhasználók könyvtára lett, akik naprakész, pontos információkat kerestek, amelyekhez gyorsan szerettek volna hozzájutni, vagyis minőségi szolgáltatást vártak el. A külföldi szakmai trendek – bár a veszélye megvolt – nem hagyhatták érintetlenül a hazai könyvtárügyet, az európai uniós tagság lehetősége pedig egyenesen megkövetelte az EU-komfortitást a könyvtári területen is. 1990-es évek közepétől elengedhetetlenül szükségessé vált a változtatás a hazai könyvtári rendszeren, a könyvtárügy stratégiáján, a jogi szabályozáson. A megváltozott politikai, gazdasági, társadalmi és technológiai tényezők következtében a könyvtári-információs területen elbizonytalanodás volt tapasztalható. A nemzeti könyvtár koordináló szerepe és az addig alapvető szakmai segítséget nyújtó Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ is megszűnt. Az addig működő szakmai szabályozások és központi szolgáltatások nem működtek tovább, a jogi szabályozás elavult lett.
- 9 Vö.: Ásványi Ilona: Az egyházi könyvtárak a XX. század utolsó évtizedében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2003. 6. sz. 23–33. p.
- 10 Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése (EKE) két külföldi szakmai szervezettel áll kapcsolatban, az egyik az AKThB (Arbeitsgemeinschaft Katholisch–Theologischer Bibliotheken) – a német katolikus teológiai könyvtárak munkaközössége, a másik a BETH (Bibliothèques Européennes de Théologie) korábban: Conseil International des Associations de Bibliothèques de Théologie, a Teológiai Könyvtárak Egyesüléseinek Nemzetközi Tanácsa. 2004-ben az éves közgyűlésen felmerült, hogy az ATLA (American Theological Library Association) felé is „nyisson” az egyesület. Ezt meg is tette, ám ezt a tengeren túli kapcsolatot anyagi okok miatt nem tudta vállalni a személyes kapcsolattartás szintjén. Az egyesületnek a BETH-tel van előbb és rendszeresebb kapcsolata. Kezdetben csak megfigyelői státusban csatlakozott, majd 2002 óta rendes tagként tartozik a szervezethez. A kapcsolatfelvétel a BETH-tel és tagság a szervezetben az 1990-es évek végén Magyarország uniós csatlakozásának reménye és lehetősége miatt volt fontos, mert ezt a szervezetet az Európai Unió is elismeri. A BETH 1996-ban és 2005-ben Magyarországon tartotta éves összejövetelét; 1996-ban Pannonhalmán, 2005-ben Debrecenben. Mindkét alkalommal az EKE több elnökségi tagja jelen volt a rendezvényen. A külföldi találkozókön minden évben részt vesz az egyesület képviselője.
- 11 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
- 12 64/1999. (IV. 28.) Kormányrendelet a nyilvános könyvtárak jegyzékének vezetéséről
- 13 Összesen 63,5 millió Ft-ot: 2003-ban és 2004-ben *dokumentumvásárlásra* 7-7 millió Ft-ot; 2003-ban (2004-es kifizetéssel) 6 millió Ft-ot *restaurálásra, savtalanításra*; 2004-ben

(2005-ös kifizetéssel) 2,5 millió Ft-ot ugyancsak *restaurálásra, savtalanításra*; 2005-ben (2006-os kifizetéssel) 20 millió Ft-ot *állományvédelmi eszközök vásárlására*; 2005-ben (2006-os kifizetéssel) 5 millió Ft-ot *szoftverváltásra*; 2006-ban (2007-es kifizetéssel) 16 millió Ft-ot *dokumentumvásárlásra*.

- 4 A számítógépes katalogizálás egyházi könyvtárakban témakörben a következő cikkből tájékozódhatunk: Baranya Péter–Kővecés Ildikó: *Az egyházi könyvtárak informatikai fejlettsége: egy felmérés eredményei.* = Könyvtári Levelező/lap 2005/5–7., 2. Interneten részekben elérhető: <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kl/200505.htm>; <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kl/200506.htm>; <http://www.vein.hu/library/iksz/serv/kl/200507.htm>
- 5 A tapasztalatokról beszámoló olvasható: Számítógépes programok az egyházi könyvtárakban összefoglaló címmel Fischerné Grócz Zita: Orbis, Polovitzerné Antal Mónika: TINLIB integrált könyvtári rendszer, Török Beáta: A Corvina integrált könyvtári rendszer, Viola Ernő: Szirén program. In: *Egyházi Könyvtárak Egyesülése. Névtár 2001.* Pannonhalma: [EKE], 2001. 14–23. p.
- 6 [Vajda Kornél]: *A muzeális könyvvállományt őrző gyűjtemények első találkozója.* = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 6. 42–44. p.
- 7 Broczky István: *Egyházi könyvtárak internetes adatbázisa – THECA.* = Könyvtári Levelező/lap 2002. 1. sz. 15. p. – Broczky István: THECA. Internet keresőfelület az Orbis adatbáziskezelővel feldolgozott könyvtári adatokhoz. In: *Egyházi Könyvtárak Egyesülése. Névtár 2001.* Pannonhalma: [EKE], 2001. 11–13. p. Drótos László–Somogyi Tamás: *Adattár-mustra. Közös katalógusok.* Theca. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 2007. 5. sz. 215–216. p.
- 8 Baranya Péter: *Egyházi könyvtárak közös katalógusa és portálja.* In: *Hagyomány, egység és korszerűség: az Egyházi Könyvtárak Egyesülése 2009. november 10-i jubileumi konferenciájának előadásai.* – Debrecen: EKE, 2010. 128–132. p.

HELYREIGAZÍTÁS

Lapunk májusi számában közöltük Fehér Miklós *A Közép-Dunántúl régió könyvtári TIOP–TÁMOP pályázatai* című írását, amelyben – a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség interneten elérhető adatai alapján – tévesen jelent meg, hogy a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár egymaga nyert el 88 270 000 forint TÁMOP-támogatást. Ezzel szemben a megyei könyvtár a Városi Könyvtárral, a Kodolányi János Főiskolával, az Aranybulla Könyvtár Alapítvánnyal, Gárdonyi Város Önkormányzatával és a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatóságával konzorciumban nyert el a fenti összeget.

A tévedésért olvasóink és az érintettek elnézését kérjük.